

תורה ומדינה הלכה למעשה - מקורות הלכתיים לאיסור עליה להר הבית בזמן הזה

ראשי פרקים

1. קדושת מקום המקדש בזמן הזה
2. המותרים להיכנס לשטח הר הבית
3. מיקומו של הר הבית ומקום המקדש
4. חישובים וממצאים ארכיאולוגיים המבררים את מקום הר הבית והמקדש
5. מיקומה של אבן השתייה ע"פ דברי הרדב"ז
6. איסור העליה להר הבית מחשש כניסה בשוגג למקומות האסורים
7. דין כיבוש בעליה להר הבית
8. איסור מורא מקדש בעליה להר הבית
9. הרב גורן המתיר עליה להר הבית - דעת יחיד
10. הרבנות הראשית לדורותיה האוסרת עליה להר הבית - מרא דאתרא
11. האם הרצי"ה והרב אברהם שפירא היו משנים את דעתם בימינו

1. קדושת מקום המקדש בזמן הזה

הרמב"ם והראב"ד נחלקו האם ישנה קדושה במקום המקדש כיום כשהבית חרב. הכרעת האחרונים כולם כדברי הרמב"ם שישנה קדושה למקום המקדש גם בחורבנו כפי שמאריך להוכיח הרב קוק במשפט כהן וכן מובא להלכה ע"י המגן אברהם. גם הרב גורן שהינו אבי שיטת המתירים להיכנס להר הבית בימינו מביא במפורש בספרו שאינו מתיר להיכנס באופן גורף לכל שטחי הר הבית כשיטת הראב"ד הסובר שכלל אין קדושה להר הבית כיום אלא רק למקומות שמוכח שעליהם לא עמד בית המקדש בבנינו. זאת ועוד הרב קוק מאריך להוכיח שגם לשיטת הראב"ד אין היתר להיכנס למקום המקדש כיום אלא שסובר שהנכנס כיום למקום המקדש אינו עובר על איסורי כרת אך האיסור קיים גם לשיטתו.

2. המותרים להיכנס לשטח הר הבית

בהנחה שהיינו יודעים בוודאות את מקומו של בניין בית המקדש בתוך מתחם הר הבית ע"פ דברי המשנה בכלים המונה את דרגות הקדושה היה מותר לטמאי מת (כידוע כולנו היום טמאי מתים) להיכנס עד מקום החיל (עיינו נספח ג) אולם כפי שאומרים הראשונים כניסת טמא מת מעבר לחיל וכן לעזרת הנשים מהווה איסור מדרבנן בלבד. טמא מת שנכנס לעזרת ישראל עובר על איסור דאורייתא וחייב כרת. נשים נידות אינן יכולות להיכנס אפילו לא לרחבת הר הבית וכן נשים כל שלושה ימים אחר תשמיש מפאת היותן טמאות (גם טבילה לא תועיל במצב זה). נמצא שלהר הבית עד החיל יכולים להיכנס טמאי מתים בלבד.

3. מיקומו של הר הבית ומקום המקדש

לכאורה ע"פ ההגבלות הלכתיות ניתן היה להיכנס להר הבית בימינו אחר טבילה במקווה כשר משום שאחר טבילה זו, נשארת על האדם טומאת מת בלבד שבה מותר להיכנס להר הבית. אולם כל זאת היה נכון הלכתית אם הייתה וודאות של מיקומו של מקום המקדש בתוככי הר הבית ומיקומו של הר הבית הקדוש בתוככי הרחבה המכונה כיום הר הבית המתוחמת בארבע כתלים ידועים ומוכרים (עיינו נספחים ב, ג). המשנה במידות אומרת ששטחו של הר הבית הינו תק על תק אמה כלומר שטח ריבועי השווה לכמאתיים וחמישים מטר אורך על כמאתיים וחמישים מטר רוחב. מבט חטוף במידות המקום המכונה הר הבית בימינו (נספח ב) מגלה שאינו מרובע כלל ועיקר וגדול בהרבה משטח הר הבית המובא במשנה במידות. למרות גודלו הרב של הר הבית בימינו בין הקיר הצפוני לקיר הדרומי שלו כחמש מאות מטר (פי שנים משטח הר

הבית), המרחק בין הכותל המערבי לכותל המזרחי הינו באופן די ברור כמאתיים חמישים מטר- תק אמה. המרחק הוא כה מדויק עד כדי כך שרצו חלק מהחוקרים להכריע במחלוקת המפורסמת בין מידות החזון איש למידות ר"ח נאה כאחת השיטות ע"פ המרחק בין הכותל המערבי לכותל המזרחי. משמעות הדברים הינה שמכיוון שברור לכל הדעות ע"פ מסורות מוצקות העוברות מדורי דורות שהר הבית היה אי שם בין הכתלים המצויים בימינו לכן כל מעבר מכותל דרום לכותל צפון בהר הבית של ימינו צמוד ככל שיהיה לכותל המערבי או המזרחי מכניס את האדם בצורה וודאית בתוך גבולות הר הבית. אולם כאמור הכניסה להר הבית אחר טבילה המשאירה טומאת מת בלבד בימינו מותרת אם כן לכאורה אין בעיה להיכנס לרחבת הר הבית בימינו ולעבור בה מכותל דרום לכותל צפון. אולם כאמור כל זה היה נכון אם היתה לנו מסורת ברורה בדבר מיקומו של מקום המקדש בתוך שטח הר הבית אולם חסרות לנו שתי ידיעות מהותיות בנושא זה. ידיעה אחת החסרה לנו הינה היכן בדיוק היה הר הבית הקדוש בתוך תחום הר הבית של ימינו. ידיעה שניה החסרה לנו הינה היכן היה ממקום המקדש בתוך שטח הר הבית המקדש. בעניין מיקומו של מקום המקדש מצאנו מחלוקת ראשונים בפירוש המשנה במידות בין הרמב"ם לרא"ש. לשיטת הרמב"ם המקדש היה בעיקר בצד צפונה של הר הבית לעומת זאת לדעת הרא"ש עיקרו של המקדש היה בדרומו של הר הבית. ע"פ מחלוקת זו ומתוך הבנה שהר הבית המקודש תופס את כל השטח ממזרח למערב יוצא שישנו חשש שמא הר הבית המקודש היה בכל השטח המוגדר כיום הר הבית ואם כאשר הולך האדם צמוד לכתלים המזרחי והמערבי מסתבר שלא נכנס כלל למקומות בהם אסור גם לטמא מתים להיכנס, בהליכתו אפילו צמוד לכתלים הצפוני והדרומי ישנו חשש ע"פ מחלוקת הראשונים הנ"ל ששכנס לתוך העזרה ממש שאולי היתה צמודה לחלוטין לכתלי הר הבית שכאמור אין לנו כל אינדיקציה היכן היה מקום המקדש והיכן היה הר הבית המקודש בתוך השטח הקרוי היום הר הבית. הרב גורן המתיר עליה להר הבית ע"מ להתיר זאת מתעלם מדעת הרא"ש שלדעתו אינה מסתדרת עם החישובים וממילא מבין שודאי החלק הדרומי של הר הבית (איזור מסגד אל אקצא) בימינו מותר בכניסה ואף לא היה חלק מהר הבית כלל. על אמירות מעין אלו כבר אמרו האמוראים וכ"ש בדור שלנו "וכי מפני שאנו מדמים מלתא למילתא נעשה מעשה. דהיינו ללא ניתן לסמוך על חשבוננו להתיר איסורים ולפסול דעות של ראשונים בפרט בחששות של כרת. אמירות מעין אלו יכולת להיאמר לחומרא בלבד ולא להקל באיסורי כרת ולכן קשה לסמוך על דבריו להתעלם מדעת הרא"ש ולהתיר כניסה לחלקו הדרומי של הר הבית בימינו שכאמור אם אנו חוששים לדעת הרא"ש הליכה סמוך לכותל הדרומי חמורה אף יותר מהליכה סמוך למזרחי ולמערבי ששם בוודאות לא נכנסים מעבר לחיל מה שאין כן בהליכה באזורים הדרומיים והצפוניים.

4. חישובים וממצאים ארכיאולוגיים המבררים את מקום הר הבית והמקדש

יש שרצו לקבוע את מקום קודש הקודשים ע"פ אינדיקציות ארכיאולוגיות אלו ואחרות וע"פ לקבוע מקום מדויק יותר למקום המקדש האסור בכניסה גם אחר טבילה. מצויים בידינו מעל עשר דעות שונות של חוקרים בדבר מקום קודש הקודשים המוכיחים יותר מכל עד כמה שאין כל דעה מוצקה בדבר מיקום המקדש בימינו. בנוסף בין דעות אלו ישנם מספר דעות תורניות של רבנים (למשל הרב קורן והרב גורן) אשר הוכיחו ע"פ חישובי השטח של הר הבית בהתאם למקורות את מקומו המשוער של קודש הקודשים וממילא את מקומו של מקום המקדש כולו. אולם גם דעות אלו חלוקות ביניהם וכל דעה אומרת על החשבון של חברתה שאין בו כל אמת. זאת ועוד גם אם היה חישוב מדויק של ארכיאולוגיים ואף של רבנים גדולים והייתה ביניהם תמימות דעים בנושא מיקום המקדש לא מצאנו יכולת לסמוך על חשבונות וידיעות אלו כלל. שהרי כידוע המקום היחיד בו קוראים מגילה בברכה בטו באדר מתוך זיהוי ודאי של מקום זה כמוקף חומה מימי יהושע בן נון הינו העיר ירושלים למרות ממצאים ארכיאולוגיים ואחרים המוכיחים בוודאות די גבוהה את קיומם של מקומות נוספים בארץ שהיו מוקפים חומה מימי יהושע בן נון אלא שכדברי הרב קוק באגרותיו (לא מופיע במקורות שהבאנו) איננו סומכים על הארכיאולוגים או על חישובים אלו ואחרים בעניין זיהוי מקומות אלו ואחרים אלא רק על מסורת ברורה ומוצקה. לכן המקום היחיד שיש בו מסורת הינו ירושלים בגלל המסורת הברורה שיהודים לאורך כל הדורות ידעו לומר שבין כתלי הר הבית של ימינו שכן המקדש. ע"פ אותו יסוד בהעדר מסורת ברורה על המקום המדויק של המקדש בתוככי הר הבית אין כל יכולת להכריע הלכתית לאיזה אזור מותר להיכנס ולאיזה אסור בהר הבית של ימינו וממילא יש לאסור כליל כל כניסה אליו מחשש איסור כרת.

5. מיקומה של אבן השתייה ע"פ דברי הרדב"ז

יש מן המתירים לעלות להר הבית שמעלים טענה שאכן קיימת מסורת ברורה אצל אחד מגדולי הפוסקים בדורות הקודמים בדבר מיקומו המשוער של קודש הקודשים. הרדב"ז בתשובתו מתייחס לשאלה זו ואומר בצורה ברורה שיודע לו שמקומה של אבן השתייה נמצא

מתחת לכיפת הזהב של ימינו ממילא אם אנו יודעים ששם אבן השתיה ניתן "לנקות" חלקים רבים מהר הבית של ימינו מחשש כרת בכניסה אליהם. אלא שלכל הדעות תשובה זו של הרדב"ז אינה מסתדרת עם המציאות באופן חריג מאוד ולא ניתן להסתמך עליה כלל ודאי לא להקל באיסורי כרת. למרות שממקם הרדב"ז את מקום קודש הקודשים מתחת לכיפת הזהב, אומר הוא שהכותל המערבי הינו כותל העזרה. המרחק בין כיפת הזהב לבין הכותל המערבי אינו מאפשר לכותל זה להיות כותל העזרה. כ"כ אם היה הדבר כן היה אסור להתקרב בלא טבילה לכותל המערבי כלל מפאת היות שטח זה קדוש בקדושת הר הבית, מה שלא שמענו שחששו לכך כל גדולי ישראל. עוד אומר הרדב"ז שהכותל הדרומי של ימינו היה אף הוא כותל העזרה. אמירה זו תמוהה אף יותר משום שהמרחק בין כיפת הזהב לכותל הדרומי גדול מאוד. בנוסף לכך מצאו גדולי ישראל סתירות רבות בדברי הרדב"ז וע"כ דחו תשובתו זו מההלכה מכל וכל. זאת ועוד אם ירצה מאן דהו להסתמך על המסורת אשר מביאה הרדב"ז ולקבוע ע"פ את מקום קודש הקודשים ולהתעלם מכך שדבריו תמוהים מאוד, צריך לקחת את תשובתו כמו שהיא על כל תמיהותיו וממילא לאסור באיסור כרת כל הליכה סמוך לכותל המערבי והדרומי שלדעתו כתלים אלו הינם כתלי העזרה וההולך בתוככי הר הבית בסמוך אליהם הולך למעשה בתוך העזרה וחייב כרת כיוון שהינו טמא מת. יש לציין שהרב גורן עצמו גדול המתירים להיכנס בימינו לשטחים מסוימים בהר הבית לא מקבל את דברי הרדב"ז כלל ועיקר וסובר ע"פ חישובים שונים שעשה בלא כל הסתמכות על מסורת זו או אחרת שמקום קודש הקודשים במקום אחר ולא כזיהויו של הרדב"ז.

6. איסור העליה להר הבית מחשש כניסה בשוגג למקומות האסורים

הרב זלמן קורן מגדולי חוקריו התורניים של הר הבית בימינו אשר מצדד ע"פ חישוביו בדעת הרדב"ז על מיקומו של קודש הקודשים תחת כיפת הזהב אומר שלמרות שחישוביו מדויקים אין לסמוך עליהם למעשה ולעלות להר הבית. הסיבה לכך שגדולי ישראל אסרו עליה להר הבית למרות מקומות ודאיים שלפי חישובו אינם חלק ממקום המקדש הינה שחששו גדולי ישראל שאם יתירו עליה להר יכנסו אנשים למקומות האסורים. בפרט שגם המתירים לעלות להר הבית היום מבינים ע"פ החישובים אותם הבאנו בתמצית לעיל שלמעשה ההליכה באזור הכותל המערבי והמזרחי וכן סמוך לכותל הצפוני יש ללכת סמוך יחסית לכותל אחרת נכנסים לחשש איסור כרת לכל הדעות. מכיוון שעקב המצב הנתון כיום לא ניתן אף לעשות סימונים בשטח ההר עד היכן ניתן להיכנס ישנו חשש גדול שאנשים רבים יכנסו למקומות אסורים. יש להוסיף ולומר שכל המתירים עליה להר הבית מסתמכים עד דעתו של הרב גורן אולם דעתו כפי שהיא מובאת במפה האחרונה בספרו תחת הכותרת המקומות המותרים בכניסה לכל הדעות, אינה מתירה כלל הליכה מסביב להר הבית אלא באזור הדרומי בלבד (מסגד אל אקצא) אם כן תמוה מאוד על איזו שיטה בגדולי הפוסקים מסתמכים העולים להר ומקיפים אותו מכל צדדיו. לכאורה מהעמקה בחישוביו של הרב גורן נמצא שישנה רצועה ברורה צמוד לכותל המזרחי והמערבי שאינה חלק ממקום המקדש אם כן מדוע אסר להיכנס לאזורים אלו בסיכום דבריו. נראה שגם הרב גורן חשש להכניס ציבור גדול למקומות מצומצמים ובלתי מסומנים מפאת החשש שיעברו רבים את השטח המותר ויכנסו לשטח האסור, בפרט בסמוך לכותל המזרחי בו מודים המתירים עליה להר הבית שישנה רצועה מאוד דקה של מטרים בודדים שמותרת בכניסה אם כן ישנו חשש כבד מאוד לטעויות במצב זה

7. דין כיבוש בעליה להר הבית

המתירים עליה להר הבית לכאורה יכולים להודות בכל הנאמר עד כה וכן הרב גורן עצמו מביא בהקדמה לספרו שאכן ראוי היה לאסור כניסה להר הבית ליהודים וערבים כאחד אלא שכיוון שהתירו כניסה לערבים להר, מזדין "כיבוש" ראוי להתיר כניסה ליהודים גם אם ישנו חשש שמא יהיו כאלו שיכנסו בטעות או במתכוון למקומות האסורים וגם אם כדי לעשות כן יש לסמוך על מקצת הראשונים (רמב"ם) ולא לקבל את דעת כל הראשונים (הרא"ש) במיקומו של הר הבית. יש לציין שמדין כיבוש התיר גם הרצ"ה מציאותם של כוחות משטרה וצבא על שטח הר הבית, ואף התיר להם להיכנס לצורך מלאכת השיטור והוכחת הריבונות בהר הבית, למקומות שוודאי הכניסה לתוכם אסורה, ע"מ להוכיח שהר הבית בידינו, למרות התנגדותו החריפה לכניסה של ציבור יהודי לכל חלק שהוא בהר הבית של ימינו. ע"פ עיקרון זה אמרו המתירים לעלות להר שע"פ חוות דעת של גורמי ביטחון אם הציבור לא יעלה להר הבית תאבד מדינת ישראל את יכולת השליטה שלה במקום קדוש זה לחלוטין. לא ברור כלל שישנה מצווה לכבוש את הר הבית וודאי לא ע"י הציבור. ציבור האזרחים שאינם מכוחות הביטחון הכובשים שטח כיום ברחבי א"י כפי שמצווים אנו לעשות, עושים זאת ע"י התיישבות וקיום שגרת חיים. מלחמה וכיבוש

ארטיבי יכולים להיעשות ע"י כוחות הביטחון בלבד. כמוכן שלא ניתן לכבוש את הר הבית ע"י קיום שגרת חיים והתיישבות, שהרי אסור לגור במקום זה לכן אין כל יכולת לכבוש את הר הבית מעבר לכוחות הביטחון המצויים בשטח זה

8. איסור מורא מקדש בעליה להר הבית

המשנה במסכת ברכות דנה במצוות מורא מקדש ואומרת שאסור להיכנס להר הבית במקלו ובמגעו וכו' בסוף רשימת האיסורים אומרת הגמ' שאסור לירוק בהר הבית מק"ו. הק"ו הוא שמכיוון שאסור להיכנס במגעו להר הבית למרות שאין בכך ביזיון כ"ש אסור לירוק בהר הבית דבר שנחשב כביזיון גדול. לכאורה יכולה הייתה הגמ' להוסיף את הרקיקה לרשימת האיסורים בשטח הר הבית ולומר שכשם שאסור להיכנס עם ארנק להר הבית כך גם כחלק ממורא מקדש אסור לירוק בהר הבית, מדוע היה צורך לומר שדין רקיקה נלמד מק"ו. מדברי גמ' אלו לומד הרצי"ה (לא נמצא בדפי מקורות) שהק"ו בא לומר לנו שיש להרחיב את היריעה ולעשות חשבון בעצמנו כיצד יש להוסיף על מורא המקדש. כיום מפאת חוקי הסטטוס קוו אסור ליהודים להיכנס להר הבית ולהתפלל בו ממילא כל אדם נכנס ללכת מסביב להר הבית בלא כל יכולת לומר דבר. כניסה להר הבית ללא צורך משמעותי, מעבר לדין כיבוש שכאמור אין כל סימוך שיש מצווה על אזרחים לכבוש בהליכתם את הר הבית, מהווה לכאורה, גם בלא כל כניסה לאזורים אסורים, כעברה על איסור דאורייתא של מורא מקדש. שהרי אם אסור לטייל בבית כנסת כדברי המשנה במגילה, ק"ו שאסור לטייל בהר הבית ויש בכך עברה על איסור תורה. בנוסף רבים מהנכנסים להר הבית בטהרה, מצטלמים בו שזה לכשעצמו בעייתי ויש בו חסרון במורא מקדש, אך מהתמונות והסרטונים לא נראית היראה הראויה בעת הליכה במקום הקדוש המתחייבת מדאורייתא, הנלמדת מהק"ו של הרקיקה. בנוסף נכנסים לשם גברים ונשים ביחד לעיתים רבות, דבר האסור גם הוא בבית כנסת כ"ש בהר הבית. (בנוסף לעצם כניסת הנשים שהינה מורכבת הלכתית לכשעצמה, והינה פועל יוצא של עצם ההיתר ההלכתי של כניסת גברים להר הבית)

9. הרב גורן המתיר עליה להר הבית - דעת יחיד

יש מן המתירים הטוענים שלמרות כל הטענות הללו, של אי ידיעה המסתמכת על מסורת על מיקום המקדש והר הבית, חשש מפני כניסת רבים גם למקומות האסורים, ועברה על דין מורא מקדש בניסיון "לכבוש" אותו בלא כל סימוך הלכתי ברור לחיוב של כיבוש ע"י אזרחים של מקום שאסור להתיישב בו ולנהל בו שגרת חיים שלא כמו שאר שטחי א"י, יש מקום לסמוך על הרבנים המתירים הסוברים שמדין כיבוש יש מקום לסמוך על השיטות המקלות שע"פ ניתן לדעת את מקום המקדש וממילא את האזורים אליהם מותר להיכנס להר הבית בטהרה. גדול המתירים כניסה להר הבית בימינו כאמור הינו הרב שלמה גורן שכתב על כך ספר שלם (כמובא במקורות). אולם יש לציין שהרב גורן היה דעת יחיד שביחידים בין גדולי הדור הקודם שהתיר זאת. כל גדולי ישראל של הדור הקודם אסרו עליה להר מסיבה זו וע"כ מניין לנו לסמוך על דעת יחיד שביחידים המתירה לעשות כן באיסורי דאורייתא ובספקות של איסורי כרת. הכלל הידוע הינו אחרי רבים להטות. בסוגיה זו הרוב הינו ברור ומוחלט וע"כ לא ניתן כלל לפסוק ע"פ הרב גורן למרות גדולתו התורנית. זאת ועוד רוב גדולי המתירים בימינו לעלות להר הבית באופן ברור ומובהק לא נמנו על תלמידיו של הרב גורן רובם ככולם תלמידי הרצי"ה והרב שפירא אשר אסרו עד יומם האחרון בפירוש ובנחרצות רבה עליה להר הבית בימינו. ממילא נשאלת השאלה כיצד עוזבים אותם רבים את רבניהם המובהקים, אחריהם פוסקים הם את כל פסקיהם והולכים בסוגיה כה חמורה כנגד דבריהם המפורשים וכי יכול כל אדם בכל עת שיבחר בסוגיות כה כבדות לעבור לפסוק ע"פ רב אחר כאשר דעתו הינה דעת יחיד בסוגיה כה חמורה המוערבים בה חששות של איסורי כרת. וכי אין דין של "עשה לך רב", אכן הדבר מצריך עיון.

10. הרבנות הראשית לדורותיה האוסרת עליה להר הבית - מרא דאתרא

יש שיטענו שאכן רבם המובהק בנושאים אלו הינו הרב גורן ולכן מותר להם לפסוק ע"פ פסקיו וכשם שבמקומו של ר' יוסי הגלילי אכלו עוף בחלב למרות שכל גדולי ישראל אסרו זאת כך הם יכולים לפסוק ע"פ דעתו של הרב גורן למרות היותו דעת יחיד. יש לזכור שהרב

ישראלי אומר (לא מובא במקורות) שהרבנות הראשית הינה המרא דאתרא בא"י וכך היחס כלפיה גם ע"י גדולי המתרים עליה להר הבית. מכיוון שהרבנות הראשית לדורותיה פסקה באופן ברור ומובהק שחל איסור עליה להר הבית (כפי שמובא בנספח א) לכן הפסק מחייב את כולם ולא יכול אדם בנושא כה ציבורי וחמור להחליט על דעת עצמו שפוסק הוא ע"פ דעת יחיד כנגד המרא דאתרא. יש להוסיף שאכן הרב גורן עצמו היה רב ראשי בעבר אך מעולם לא התיר בצורה מסודרת לעלות להר הבית בהיותו רב ראשי והספר אותו חיבר אשר מתיר עליה להר הבית יצא שנים רבות אחר סיום כהונתו. בכל מקרה גם בין הרבנים הראשיים היה הוא דעת יחד שביחידים

11. האם הרצי"ה והרב אברהם שפירא היו משנים את דעתם בימינו

יש שהוסיפו לטעון ואמרו שאם הרצי"ה והרב שפירא היו בימינו היו אף הם משנים את דעתם, מפאת השינויים הדרמטיים החלים בהר הבית מבחינת איבוד אחיזתנו בו. ע"מ לטעון טענה כזו יש להוכיח זאת ואין כל הוכחה ברורה לטענה שחל שינוי כה גדול. בפרט שהרב שפירא נפטר לפני שנים מעטות ובשנתו האחרונה יצא בתקיפות נגד העולים להר הבית שחלקם כאמור נמנים על תלמידיו. בפרט שמסע ההחדרה של הר הבית למודעות של פוסקי ההלכה ושל הציבור החל מיד אחר פטירתו, ולא החל רק עתה. ממילא הטענה לפיה תוך מספר חודשים אחר פטירתו חל שינוי כה דרמטי במצב בהר שהיה גורם לרב שפירא לשנות את דעתו אינה מסתברת. בעניין הרצי"ה יש לראות את דבריו התקיפים המופיעים בספריו ובספר למקדשך טוב, ולהבין מה הסיכוי שאכן היה חוזר בו. בפרט שתלמידיו המובהקים שהיו קרובים אליו ביותר סוברים שלא היה חוזר בו גם בימינו, ומן הסתם הם הנאמנים ביותר על דרכו ושיטתו, וחזקה על הבנתם בדבריו שהם צודקים יותר מאחרים